

بسمه تعالی

مسجد، نهضت خدمت‌رسانی و تعاون اجتماعی

محمدحسین رجایی فر

چکیده

مسجد نقش بسیار مهمی در تحکیم معاشرت‌ها و انتخاب دوستان اصلح دارد. در روان‌شناسی، این امر تکیه‌گاه عظیمی است در کاستن آلام، افسردگی‌ها و استرس‌ها. از نظر جامعه‌شناسی نیز گروه‌ها، در نظام اجتماعی، نقش تعیین‌کننده‌ای دارند. مسجد محل بازآموزی آداب اجتماعی است و افزون‌براین، گره‌گشایترین و مؤثرترین نقش را در رفع و حل معضلات اجتماعی دارد. از جمله مسائلی که از دیرباز، در مسجد، به آن توجه می‌شده است، خدمت‌رسانی و تعاون اجتماعی بوده است. در واقع، مشکلات اقتصادی و اجتماعی انسان‌ها از طریق مسجد حل و همین امر موجب تعاون همگانی و متقابل اهل مسجد می‌شود. امروزه نیز می‌توان مسجد را در زمینه‌ی خدمت‌رسانی به دیگران بیشتر و بهتر تجهیز کرد. اکنون، احیای خدمت‌رسانی از طریق ارائه‌ی آموزه‌های دینی، تشویق ثروتمندان متدین مسجدی، ایجاد صندوق‌های قرض‌الحسنه و ... امکان‌پذیر است. چه نیکوست که این نقش در سطح متناسب و مقبول اجتماعی جامه‌ی عمل بپوشد.

مقدمه

از دیرباز، در مسجد، به نهضت خدمت‌رسانی و تعاون اجتماعی توجه می‌شده است. کارکرد سابق مسجد در ابعاد سیاسی، اجتماعی، فرهنگی و ... واقعیتی انکارناپذیر است. از نظر رفع حاجات، حل دعای و برطرف کردن مشکلات، مسجد نقش اول را ایفا می‌کرده است. در واقع، مشکلات عدیده‌ی اقتصادی و اجتماعی انسان‌ها از طریق مسجد حل می‌شود. امروزه نیز باید مساجد را در زمینه‌ی خدمت‌رسانی به دیگران فعال‌تر کرد. در آیات و روایات نیز به این امر اهمیت زیادی داده شده است. به این منظور، اصل خدمت‌رسانی و رابطه‌ی آن با مسجد را امری مسلم می‌گیریم؛ زیرا در طول تاریخ مسجد، بزرگ‌ترین خدمت‌رسانی‌ها از طریق مسجد بوده است.

تبیین اهمیت و ثواب خدمت‌رسانی، استفاده‌ی به‌جا و اصولی از ثروتمندان حاضر در مسجد، ایجاد صندوق‌های قرض‌الحسنه، سرمایه‌گذاری‌های غیرمستقیم، تشویق و اهدای هدیه به ایتام و مستمندان و فقیران، اسکان در راه‌ماندگان در مسجد، با برنامه‌ریزی‌ای اصولی، از جمله راه‌های اساسی

خدمت‌رسانی در مسجد است. یکی از سنگ‌های اساسی و استراتژیک برای انتقال پیام و تبیین ارزش‌های دینی مسجد است. اگرچه مسجد در بررسی لغوی جایگاه سجده است؛ ولی در اصطلاح جایگاهی باارزش و مقدس است و ویژگی‌هایی بسیار ممتاز دارد. در این جایگاه، که به شکل مجموعه‌ای کامل اداره می‌شود، می‌توان به اهداف مختلف کوتاه و بلندمدت دست یافت. با توجه به ظرفیت مسجد و مسئولیتی که خداوند بر دوش ما گذارده است، باید بتوانیم بهره‌های فراوانی از مسجد ببریم و به یک بُعد بسنده نکنیم. بسیاری از مفاهیم روان‌شناسی، علوم اجتماعی و سیاسی و مبانی علم ارتباطات می‌تواند در مسجد تحقق یابد. مسجد نقش بسیار مهمی در تحکیم ارتباطات، معاشرت‌ها و انتخاب دوستان اصلح دارد. در علم روان‌شناسی، این امر تکیه‌گاه عظیمی است در کاستن آلام، افسردگی‌ها و استرس‌ها. از نظر جامعه‌شناسی نیز گروه‌ها، در نظام اجتماعی، نقش تعیین‌کننده‌ای دارند. چیزی که در مسجد، در قالب گروه‌های بسیار نزدیک و صمیمی، وجود دارد.

نظام آموزش و پرورش هر کشوری در صدد انجام بهینه‌ی تعلیم و تربیت بر پایه‌ی تقویت اراده و شوق انسان‌ها است. این مهم در مسجد به نحو احسن و اکمل اتفاق می‌افتد. کلاس‌هایی که در مسجد تشکیل می‌شوند، معمولاً بر چند مبنا استوار هستند:

۱. هدف قرب الهی است و از مادیات صرف خارج می‌شود؛
 ۲. در نهایت سادگی و بدون تکلف تشکیل می‌شود؛
 ۳. حضور در آن الزامی نیست و بر پایه‌ی علاقه و شوق است؛
 ۴. معمولاً با دیدار دوستان و برادران دینی همراه است و دانش‌آموز را از تنهایی نجات می‌دهد.
- این ویژگی‌ها در هیچ مؤسسه یا کلاس تحقیق نمی‌یابد؛ لذا بازدهی کلاس‌های مسجد از سایر کلاس‌ها به مراتب بیشتر است. مسجد محل بازآموزی آداب اجتماعی است؛ لذا خلاصه‌ی اندیشه‌ی علمای اخلاق خودبه‌خود در مسجد جامه‌ی عمل می‌پوشد. آموزش نظامی در مسجد با محرابی پیوند می‌خورد که محل حرب و جایگاه جهاد امام است. در مسجد، افراد متدین با رسانه‌ی مقدس منبر مواجه هستند که با القای اندیشه و تفکرهای صحیح، در قلب‌ها تأثیری عمیق و بلندمدت می‌گذارد. این‌گونه، فراگیری مبانی علمی ایمان به خدا موجب تقویت اعتقادات و شنیدن آیات و روایات عامل جلا و صفای دل‌ها می‌شود. منبرها از مخاطبان خود اشک می‌گیرند، آن‌ها را به جبهه‌ها می‌فرستند و آن‌ها را تشویق می‌کنند تا در برابر فقرا و ضعفا بی‌تفاوت نباشند.

مسجد ویژگی‌هایی دارد که می‌تواند بخشی از خلأهای فکری، روانی و اجتماعی را پر کند و

منشأ خیر در جامعه شود. یکی از این ویژگی‌ها خدمت‌رسانی است که گره‌گشایترین و مؤثرترین ویژگی در رفع و حل معضلات اجتماعی است. مسجد با نهضت خدمت‌رسانی و تعاون اجتماعی پیوندی عمیق و ناگسستنی دارد. در تاریخ اسلام، مسجد به نهادهای اجتماعی و توده‌ی مردم بسیار یاری رسانده است. این مهم توانسته است سابقه‌ی مسجد را به‌مثابه‌ی نهادی خدمتگذار همواره روشن نگه دارد.

ضرورت خدمت‌رسانی و تعاون اجتماعی

نهضت خدمت‌رسانی و تعاون اجتماعی، از منظر مکتب‌های مختلف، تفسیرهای مختلفی دارد؛ ولی نمی‌توان منشأیی جز خداپرستی و انگیزه‌ی الهی برای آن در نظر گرفت؛ زیرا عقل حسابگر مکاتب غربی به‌گونه‌ای معنی می‌شود که بار مسئولیت فرد نباید بر دوش دیگری بیفتد. خارج از اندیشه‌های الهی، وجهی برای خدمت‌رسانی وجود ندارد و حتی ممکن است مضحک بنماید. تعاون اجتماعی نیز از همین ضرورت ناشی شده است و معلول طبیعی خدمت‌رسانی است.

در اسلام، همواره رسول خدا «حَرِيصٌ عَلَيْنَا»^۱، شعارش «سَيِّدُ الْقَوْمِ خَادِمُهُمْ»^۲ و عملش صرف ساعت‌ها وقت برای محرومان و سائلان بوده است. در این مکتب، که اساس آن تربیت انسان‌هاست، صدها آیه و حدیث درباره‌ی ثواب خدمت به دیگران وجود دارد. سیره‌ی عملی معصومان (علیهم‌السلام) نیز سرشار از خدمت به دیگران است. فرمان ورود علی بن یقین به دربار سلطان جور، جهت برآوردن حاجت مردم و به فرمان امام زمان خود، یکی از هزاران موردی است که در سیره‌ی معصومان (علیهم‌السلام) برای خدمت به دیگران وجود دارد.

شیوه‌های تحقق خدمت‌رسانی در مسجد

انجام خدمت‌رسانی و تعاون اجتماعی از طریق مسجد از بدو به‌وجود آمدن مسجد وجود داشته است و اکنون نیز باید از همین طریق صورت گیرد. توجه به شیوه‌ها و راهکردهایی که در این مسیر اعمال می‌شود اهمیت زیادی دارد. باید دید چگونه می‌توان خدمت‌رسانی را از طریق مسجد، در همه‌ی ابعاد آن، احیا کرد و شیوه‌های تحقق عملی آن چیست.

۱. خدمت‌رسانی از طریق آموزه‌های دینی

تعلیم و تعلم در مسجد، به شکل سنتی، امری متداول بوده است؛ مانند سخنرانی، کلاس و نشست‌های

^۱. سوره‌ی توبه، آیه‌ی ۱۲۸

^۲. میزان الحکمه، ج ۴، ص ۴۷۳ و بحارالانوار، ج ۷۳، ص ۲۷۳.

جمعی. موادی که مسجد با پیام‌رسانی به مخاطبان القا می‌کند، معمولاً با نوعی تکلیف و نگرش اخروی همراه است. این نگاه، همواره انسان‌ها را مکلف بار می‌آورد و آنان را در برابر پدیده‌های اجتماعی مسئول می‌داند. حال، می‌توان در منبرها (به‌مثابه‌ی بهترین و عالی‌ترین وسیله‌ی انتقال پیام‌های دینی) به خدمت‌رسانی، با پشتوانه‌ی دینی، تأکید کرد. این تأکید اگر به‌جا، مناسب و با هنرنمایی باشد، خدمت‌رسانی و تعاون اجتماعی را به فریضه‌ای همگانی بدل می‌کند.

۲. ترغیب ثروتمندان متدین به نهضت خدمت‌رسانی

قشری از نمازگزاران مسجد افرادی ثروتمند هستند که با جذب و توضیح ثواب خدمت‌رسانی و اهمیت تعاون اجتماعی می‌توان از آنان در راه ارائه‌ی خدمات بهینه به شهروندان استفاده کرد. در این زمینه، لازم است به نحوی انسانی، معقول و اسلامی عمل شود. اصرار به ثروتمندان متدین برای کمک به فقرا، درست نیست؛ همان‌گونه که تواضع و ذلت در برابر آنان نیز نامناسب است. بنابراین، با برنامه‌ای توجیهی و اسلامی می‌توان ثروتمندانی را که در مسجد حضور می‌یابند، برای ارائه‌ی خدمات به خلق خدا، ترغیب کرد.

۳. صندوق‌های قرض‌الحسنه در مسجد

با توجه به ثوابی که در قرض‌الحسنه نهفته است، صندوق‌های قرض‌الحسنه در هر جایی باشند، منشأ خیر و برکات هستند؛ ولی وجود آن‌ها در مسجد مطمئن‌تر است. همچنین، صندوق قرض‌الحسنه‌ی مسجد جنبه‌ی قدسی و دینی دارد و همه را به تعاون اجتماعی اسلامی دعوت می‌کند. با برنامه‌ریزی کلان در مورد این صندوق‌ها می‌توان زمینه را برای خدمت‌رسانی و تبدیل آن به نهضت و تعاون اجتماعی فراگیر فراهم کرد.

۴. سرمایه‌گذاری غیرمستقیم در مسجد

نهضت خدمت‌رسانی، دست‌کم در بخشی از تحقق عملی خود، به ابزارها، امکانات و وسایل اقتصادی نیاز دارد. یکی از راه‌های اصولی در برنامه‌ریزی، برای خدمت‌رسانی، سازمان‌دهی اموالی است که می‌توان آن‌ها را به سمت مسجد هدایت کرد. با هدایت کردن نذرها، وقف‌ها و زکات و بیان اینکه می‌توان از آن‌ها در راه خیررسانی به دیگران استفاده کرد، می‌توان مسیر را برای رسیدن به تعاون اجتماعی هموار کرد. از طریق رسانه‌ی منبر، مقاله، مجله و کتاب می‌توان نذر، وقف، زکات و کاربری اجتماعی آن‌ها را تبلیغ کرد.

۵. اهدای هدایا به ایتام، مستمندان و فقیران

اهدای هدایا به یتیمان، مستمندان و فقیران بخشی از نهضت خدمت‌رسانی مسجد است. مسجد می‌تواند اهمیت این هدایا و تناسب آن را با کرامت انسانی ایتام و مستمندان تبیین کند و توضیح دهد. همچنین، گروهی می‌تواند از طرف مسجد، قشرهای محروم را شناسایی کند و راهی مناسب برای دادن هدایا پیدا کند.

۶. اسکان در راه‌ماندگان

خدمت به در راه‌ماندگان، که ممکن است انسان‌هایی فقیر یا متمول باشند، از مصادیق نهضت خدمت‌رسانی و تعاون اجتماعی است. مسجد می‌تواند با در نظر گرفتن محل اسکان و مخارج راه و استفاده از کارشناسان خبره، جهت تمیز صحت قول مدعیان، به در راه‌ماندگان کمک کند.

۷. احسان به دوستان

چنان‌که در احادیث و روایات آمده است، احسان به دوستان از جمله موارد خدمت‌رسانی است. این عمل انسانی می‌تواند از طریق مسجد به بهترین و صحیح‌ترین شکل عملی شود؛ زیرا در مسجد، علاوه بر انجام امور عبادی، مؤمنان با یکدیگر ملاقات می‌کنند و ضمن بیان مشکلات و درددل، با یکدیگر ابراز همدردی می‌کنند و گاه به برادر دینی خود در حل مشککش کمک می‌کنند. این گونه خدمت‌رسانی فقط در مسجد عملی خواهد بود.

۸. یاری مظلوم از طریق افشاگری و اقدام جمعی

گاه، فردی ظالم به شخصی ستم می‌کند. افشاگری در صفوف نماز جماعت، حرکت دسته‌جمعی برای حمایت از مظلوم از سوی نمازگزاران، اقدام امام جماعت در راه ارشاد ظالم و روش‌های مشابه از جمله مصادیق خدمت‌رسانی و تقویت این نهضت است.

۹. بازدید و عیادت از بیماران و گرفتاران

بیشتر نمازگزاران مسجد هنگام بیماری، تصادف و ... نمازگزار یا همسایه‌ی مسجد هدیه‌ای مشترک تهیه می‌کنند، به منزل او می‌روند و از او عیادت می‌کنند. بی‌شک، این عیادت‌ها در شادابی، شادکامی و حتی رفع مشکلات مادی آنان مؤثر است. این کار را می‌توان یکی از مصادیق بسیار مناسب نهضت خدمت‌رسانی و یکی از طرح‌های تکمیلی تعاون اجتماعی دانست.

۱۰. خوش‌رفتاری و گشاده‌رویی به‌عنوان خدمت

خدمت‌رسانی به دیگران گاه مادی و گاه معنوی است. خدمت‌رسانی معنوی غیر ملموس و در عین حال

بسیار تأثیرگذار است. خوش رفتاری با دیگران در واقع محیط را برای آنان شاد و روحیه‌ی آنان را تقویت می‌کند. استرس‌ها و فشارهای زیاد نیز با گشاده‌رویی از بین می‌رود. از این رو، خوش رفتاری خدمت به دیگران است. اهالی مسجد معمولاً این شادی و سرور را دارند؛ زیرا در اعتقادات قلبی آنان ریشه دارد. آنان این شادی را در مسجد، خانواده و محیط بیرون بروز می‌دهند و عالی‌ترین شکل خدمت‌رسانی را انجام می‌دهند.

۱۱. شنیدن درد دل دیگران

توجه و گوش دادن به درد دل دیگران عملی انسانی و از مصادیق بارز خدمت‌رسانی به دیگران است و باعث تقویت تعاون اجتماعی می‌شود. از نظر روان‌شناسی، این عمل انسانی در تسکین آلام بسیار مؤثر است. در واقع و به‌طور عملی، این کار در مسجد بهتر از مکان‌های دیگر انجام می‌گیرد؛ زیرا هنگام اجتماع مؤمنان می‌توان این عمل را تقویت و همچنین آن را به فرهنگی دینی و ملی مبدل کرد.

۱۲. برپایی کلاس و انفاق علمی در مسجد

مسجد می‌تواند برای دانش‌آموزان مستمندی که از یک یا چند درس عقب افتاده‌اند، ولی توانایی پرداخت هزینه‌ی استاد خصوصی را ندارند، کلاس تقویتی برگزار کند. مسجد می‌تواند با کمک دیران متعهد و متدین کلاس‌های مختلف و جبرانی برپا کند و به قشر آسیب‌پذیر یاری رساند.

۱۳. تکریم نومسجدیان

احترام به انسان‌ها، که احترام به جوهره و ذات انسانی آن‌هاست، علاوه بر داشتن اهمیت ذاتی، نوعی خدمت به پرورش شخصیت انسانی و تقویت اعتماد به نفس آن‌هاست. اگر در مسجد به کسانی که تازه وارد محفل اهل دین می‌شوند توجه کنیم، آن‌ها در این مکان ماندگار خواهند شد.

۱۴. شادی آفرینی از طریق اهل مسجد

مسجدی‌ها می‌توانند در تحقق شادی در کوچه، محله و خیابان مؤثر باشند. آنان با برپایی مراسم شاد، کمک به دیگران، حرکت گروهی در مرمت و ساخت مکان‌های عمومی، چراغانی محل، پخش شیرینی، اجرای نمایشنامه‌های شاد و ... بیشترین تأثیر را در آفرینش شادی دارند.

۱۵. برآوردن حاجات انسان‌ها در مسجد

انسان‌ها، از جمله قشر خاص متدین و مؤمن، مشکلاتی دارند که حل آن‌ها بهترین خدمت به آنان است. این حاجت‌ها، در قالب خدمت‌رسانی، در مسجد بهتر از هر جای دیگری انجام می‌گیرد. ممکن است بیان مشکل با کرامت نفس انسان منافات داشته باشد، ولی اظهار آن در مسجد با مشکلات کمتری

روبه‌روست؛ زیرا درددل نزد اهل مسجد با حرمت و احترامی خاص صورت می‌گیرد و احتمال پاس‌خگویی مثبت از سوی اهل مسجد به مراتب بیشتر از جاهای دیگر است.

۱۶. غذادادن در مسجد

غذادادن در مسجد، از سویی مشکل تغذیه‌ی برخی مستمندان را حل می‌کند و از سویی دیگر، باعث گردهمایی و ایجاد محیطی صمیمی در مسجد می‌شود. رسم غذادادن در مسجد، به‌ویژه در محرم و رمضان، می‌تواند منشأ تأثیرهای مثبت فراوانی باشد.

۱۷. اصلاح ذات‌البین در مسجد

شکی نیست که میانجی‌گری و اصلاح بین دو طرف می‌تواند به معضل خاتمه دهد و بین آن‌ها آشتی برقرار کند. امام جماعت، اهل مسجد و متدینان می‌توانند این اصلاح را انجام دهند که به استناد آیات و روایات پاداشی عظیم دارد.

۱۸. ستاد مشورت در مسجد

افرادی که به مشورت نیاز دارند، دنبال محیطی علمی، تخصصی و مطمئن هستند. در این زمینه، شاید مکانی مناسب‌تر از مسجد وجود نداشته باشد. بر این اساس، ارائه‌ی مشاوره به افراد باید در مسجد و با تشکیل ستاد مشورت احیا شود. مشاوره‌دادن به دانش‌آموزان و بررسی علل افت تحصیلی آن‌ها جزئی از سیستم مشاوره است که ستاد مدیران مسجد یا هر نهادی که اداره‌ی مسجد را به‌عهده دارد می‌تواند اجرا کند.

۱۹. ستاد پرداخت بدهی بدهکاران

اگر در مسجد ستاد پرداخت بدهی بدهکاران با ارشادهای امام جماعت، همکاری و هماهنگی متولیان و کمک مؤمنان ثروتمند تشکیل شود، می‌توان مدعی شد که نوعی خدمت‌رسانی به خلق خدا صورت گرفته است.

۲۰. پناه‌دادن و راهنمایی گمشدگان

هدایت دیگران به سمت خیر، کمال و خداجویی از جمله امور پر ثواب است. هدایتگاه برای کسی است که خود را گم کرده است، از حقیقت و خداجویی و عدالت دور افتاده است و به دنبال وصل به اصل خویش است. چنین انسانی را باید از طریق مسجد هدایت کرد تا با آموختن مفاهیم اعتقادی و ارزشی دینی خودش را بیابد. گاه، هدایت ظاهری است؛ یعنی اگر کودک، فردی مبتلا به اختلال حواس و ... گم شد، به او در مسجد پناه داده شود و راهنمایی شود.

۲۱. حفظ امانات از طریق مسجد

بعضی از افراد، به دلایلی، مایل نیستند اموال، اشیاء و اماناتی خود را به دیگران یا مؤسسه‌های معتبر دولتی بسپارند. شاید انگیزه‌ی آنان از دادن اماناتشان به مسجد این باشد که به راحتی آن‌ها را بدهند و پس بگیرند و از کاغذبازی اداری و منتظر ماندن راحت شوند. برخی نیز می‌خواهند دیگر نمازگزاران و اهل مسجد از وسایلشان به صورت مشروط استفاده کنند.

۲۲. ایجاد امنیت از طریق مسجد

وجود پایگاه‌های مقاومت بسیج در مسجد گویای این مطلب است که باید برای ایجاد امنیت از مسجد الهام گرفت. مسجد می‌تواند با هماهنگی واحدهای بسیج امنیت را در سطح جامعه گسترش دهد. وقتی توده‌ی مردم نظاره‌گر ایجاد امنیت از طریق مسجد باشند، اطمینان خاطر بیشتری پیدا خواهند کرد.

جمع‌بندی و نتیجه‌گیری

مسجد محل تجمع انسان‌هایی است که دیگران به چشم افرادی متدین و معتمد به آنان نگاه می‌کنند. در طول تاریخ، مسجد خدمات شایانی به جوامع کرده است و به نیازهای بشر با رویکردهای مذهبی، اجتماعی، فرهنگی، سیاسی و ... پاسخ داده است.

در این مقاله، جهت تقویت و تکمیل ابعاد خدمت‌رسانی، پیشنهادهایی برای مسجد ارائه دادیم؛ از جمله تشکیل صندوق‌های قرض‌الحسنه، سرمایه‌گذاری‌های غیرمستقیم و توجه به ایتام، فقرا، درماندگان، یتیمان و ... با عنایت به این موارد می‌توان نهضت خدمت‌رسانی را در مسجد تقویت و مسجد را در تعاون اجتماعی به‌طور فعال سهیم کرد.

منبع: مرکز رسیدگی به امور مساجد